

Egy eszme alakváltásai*

Virányi Elemér kecskeméti gimnáziumi tanár 1944-ben megjelentetett egy könyvet a *Finn-ugor népek élettere* címmel. A mű, melyet 1948 után betiltottak, inkább naiv megközelítéssel vázolta fel a finnugor népek szövetségén és együttműködésén alapuló „szebb jövőt”.

A könyv érdekességét nem az adta és adja, hogy a Lebensraum nagyon „rosszízű” koncepcióját alkalmazta, hanem inkább az, ahogyan a finnugor népek jövőbeli kultúráját a tudományosan alig rekonstruálható múlt alapján megragadva egy új geopolitikai és kulturális teret vázolt fel. Virányi munkája felfogható egy olyan eszmetörténeti jelenség konkrét produktumaként, amely egy 19. századi nyelvészeti koncepcióból geopolitikai eszmerendszert alkotott. A mű alapján úgy vélhetnénk, hogy írója naiv, szinte fantaszta személyiség lehetett, aki különféle, tudományosan tűnő elképzelések alapján fogalmazta meg vízióját 1944-ben. Virányi azonban 1923–1928 között magyar lektorként tevékenykedett a tartui egyetemen (Dorpati Magyar Tudományos Intézet/Tartu Ungari Teaduslik Institut), majd hazatérését követően különféle funkciókban, így a Turáni Társaság főtitkáráként, a három „finnugor” (észt, finn, magyar) nemzet közötti kulturális kapcsolat fenntartásán fáradozott. A háború utolsó évében napvilágot látott fő műve azonban felveti

* ABLONCZY Balázs: *Keletre, magyar! A magyar turanizmus története*. Jaffa Kiadó, Budapest, 2016.

a kérdést: mégis milyen forrásból táplálkozott Virányi könyve? Milyen szellemtörténeti kontextusban helyezhető el egyáltalán?

Ezt a művészetektől a politikáig százféle formában megjelenő, mégis összefüggő áramlatot, a turanizmust ismerteti 2016-ban megjelent munkájában Ablonczy Balázs. Mindenképpen úttörő vállalkozásról beszélhetünk, hiszen a turanizmusról eddig átfogó és történettudományi megközelítésből íródott könyv még nem született. Ugyan publikációk sora, például Dobrovits Mihálytól vagy Sándor Klárától, foglalkozott egy-egy személy munkásságával vagy a mozgalom történetének egyes szakaszaival, de a társadalom- és eszmetörténeti vizsgálatot e könyvvel Ablonczy Balázs végezte el. Heurisztikus megközelítésével nem definiálja a kérdést, *mi volt és mi most a turanizmus*, hanem megkísérli átfogóan, több síkon bemutatni ennek az eszmerendszernek a kialakulását és különféle megjelenési formáit.

Ablonczy már a bevezetőben jelzi, hogy a turanizmust sajátos „magyar” jelenségként értelmezi, utalva arra, hogy a turanizmus, illetve az eurázsiai rokonság eszméjét vagy származástudatát számos más „alakuló” nemzet is a magáénak vallotta: így egyaránt beszélhetünk török, illetve japán „turanizmusról”. A bevezetőt követő négy fejezetben a történeti előzményeket taglalja és a kulcsszereplőket ismerteti, például a Turán kifejezést először használó Vámbéry Ármin tevékenységét.

Azonban már itt, a kezdeteknél hiányérzet keletkezik az olvasóban, mégpedig a turanizmus eredettörténetének nemzetközi vonatkozásait illetően, amelyeket a szerző alig érint. Pedig már a 19. század közepén jelezte Matthias Castrén finn nyelvész munkássága azt a törekvést, amely a nyelvészeti eredményeket – többek között a pángermán és a pánsláv mozgalmak nyomására – nemzetközösséget vizionáló eszmévé formálta, helyet keresve a finn társadalomnak és kultúrájának a korabeli Európában. Ennek kétségtelen hatása, illetve Friedrich Max Müller Vámbéryt befolyásoló munkássága találkozott össze Magyarországon a már középkor óta különféle formákban manifesztálódott „keleti származás” tudatával. A „helykeresés”

(*place making*)¹ komplex igénye jellemezte mind a kialakult finn *heimoaate* mozgalmat, mind pedig a turanizmust: egyfajta szellemi és kulturális önmeghatározást kínáltak a 19. század utolsó harmadának Európájában, a birodalmak keresztmetszetében.

Az előzmények ismertetését követően Ablonczy teljes figyelmét a Turáni Társaságra fordítja, vagyis az ideológiát létrehozó, az akkori keretek között egyre inkább professzionalizálódó testületre, tagságának sokrétűségére. Így három alapszerepet különböztet meg a tagság összetétele alapján: a *közéleti vezetők*, a *tudományos világ képviselőire* és az *aktivistákra* osztva fel a társaságban részt vevőket, röviden bemutatva az egyes csoportok kiemelkedő alakjait, többek között Teleki Pált, Vámbéry Ármint, vagy Goldziher Ignácot. Ezzel a „tablóval” sikerült a szerzőnek mind a mozgalom társadalmi beágyazottságát, mind pedig a létrejött kapcsolati hálót érzékeltetni.

1910-ben alakult meg a Magyar Turáni Társaság, amely a nyugati, kelettel foglalkozó tudományos és kereskedelmi társaságok, mint a *Royal Asiatic Society* vagy *Deutsch-Asiatische Gesellschaft* mintáját követte, nemcsak formailag, hanem célkitűzéseinek kijelölésében is. A tudományos kutatás mellett a politikai és gazdasági kapcsolatok kiépítése is megfogalmazódott, amelyen azonban átsejlett a „helykeresés”, illetve a „szertettel gyarmatosítás” (61.) konkrét igénye. Ennél a pontnál azonban felmerül a kérdés, hogy valóban sajátosan „magyar” jelenségként értelmezhető-e a turanizmus, ahogyan a szerző ezt bevezetőjében kijelenti. Talán a kérdés pontosabban megfogalmazható lenne, ha Ablonczy a turanizmust összehasonlító szemszögből, illetve a nemzetközi összefüggésekbe beágyazva vizsgálta volna: miben rejlett a turanizmus „magyar” sajátossága? Miben és hogyan tért el a Turáni Társaság tevékenysége a nemzetközi mintáktól? Így nemcsak a társaság aktivitását és személyeit olvasmányosan megfogalmazó leírást kaptunk volna a kezünkbe, hanem egy alapos elemzést is arról a sokféle nemzetközi hatásról, amelyek a társaságot és annak tagjait folyamatosan érték. A nemzetközi kontextus fölvázolásának hi-

¹ Robert FRODEMAN: *Geological reasoning: Geology as an interpretive and historical science. GSA Bulletin*, 1995/8. 960–968.

ánya éppen ezért számos kérdést megválaszolatlanul hagy az olvasóban, így többek között: hogyan változott meg a Turáni Társaság szemlélete és tevékenységi köre a nemzetközi események tükrében; miért politizálódott és miért radikalizálódott az 1930-as évektől?

A Turáni Társaság két világháború közötti tevékenysége, elsősorban a külpolitikai aktivitása, az összesen hat nemzetközi finnugor kongresszus tükrében, szintén több figyelmet érdemelt volna, hiszen ezek a konferenciák, illetve az észt és a finn kapcsolatok ápolása a külpolitikai elszigeteltség megtörésének (egyik) lehetőségét is jelentették Magyarország számára.

A könyv gerincét alkotó Horthy-korszakot vizsgáló fejezetek – minden hiányérzet ellenére – alaposan és szerteágazóan követik a turanizmus politizálódását és ezzel együtt a szétszakadását különféle csoportosulásokra és egy részük radikalizálódását. A fajelmélet, a szélsőjobboldali eszmék iránti fogékonyság ugyanakkor felvetik a kérdést: milyen stratégiákkal rendelkezett a turanizmus, hogy erre az alakváltozásra is sor kerülhetett? Kik, hogyan, milyen csatornákon keresztül radikalizálódtak a turanizmus „ernyője” alatt? Virányi munkássága például egyértelműen több kritikai kutatást igényelne, hiszen személyében a mozgalom egyik legjelentősebb szervezőjét (főtitkárát) ismerhettük meg.

Ablonczy könyvének utolsó fejezeteiben a turanizmus 1945 utáni sorsát, majd pedig jelenkori formáit ismerteti. Kiemeli egyfelől azt a törést, amelyet a turanista egyesületek 1948-as betiltása jelentett, ugyanakkor rámutat arra is, hogy a finnugrisztika – különösen az 1960-as évektől – továbbra is jelen volt a magyar tudománypolitikában. Többek között ez (is) vezetett az emigrációban élő, illetve az 1970-es évektől Magyarországon újraéledő turanista csoportok éles „finnugor”-ellenességéhez.

A turanizmus jelenkori formái közül elsősorban a Kurultaj-mozgalmat és az Orbán-kormány keleti nyitás politikáját mutatja be, utalva arra, milyen, egymástól egészen elütő mezben jelenik meg a turanizmus, illetve bizonyos gondolati elemei. Ugyanakkor érdekes lett volna ezeket ismételten legalább egy

posztszovjet közép-európai vagy akár csak észtországi helyzetképpel gazdagítani, hiszen 1989-et követően a térség országai ismételten a „helykeresés” korát élik, nemcsak Európában, de globálisan is, újrafogalmazva identitásukat és reflektálva saját történelmi narratíváikra.

Ezzel együtt Ablonczy Balázs kötete nemcsak a mozgalom százéves történetét fogja át hatalmas forrásanyag alapján, hanem ily módon, pontosan ezáltal sikerül megragadnia azt a rugalmasságot, amellyel a turanizmus újra és újra, ugyan mindig más formában, de lényeges elemeit megtartva, rendszereket és történelmi kataklizmákat túlélve, létezik még mindig Magyarországon.

Gantner Eszter